

2456

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK

UPPSALA

Landsmålsarkivet

Jämtland

Mariby sn.

Enström, P. V. 1930

Svar på ALMA:s fråga. 19
Om Nödbrod.

19 bl. 4c

2456

Exc. OSD

19.

Nödbrod.

Marieby Jämtland.

I. Missväxtar betecknades med olika namn. Allmän-
 nast var beteckningen "klejnar", som hade betyd-
 sen frostär, då säden ej gick till mogna innan
 frosten härjade. "Gronär" kallades säden är då
 säden på grund av den var blö grönad, och då
 annars öfvermåttat väderligt rått under sommaren,
 att säden ej hann mogna i rimlig tid på hösten
 utan måste skidas genom innan den i vanlig tid på
 hösten väntade frosten och kylan inträffade.

"Tochkar": då missväxt som följde av torken in-
 träffade. Så, enligt berättelse, år 1831, då icke en droppe
 regn föll från hösten till skörden om hösten. (Den-
 samma våren låg isen och flöt ^{länge} ut och an på Ströjms,
 vilket, enligt gammal tro, varslade, att på samma sätt och
 lika länge skulle härbräjonerna ligga och flyta i vatten.
 Det slog inte in den gången). — Sådant är blev

Landsm. Upps. 2456

P. V. Enström. 1930. MARIEBY

JTL.

Fogl. 19

19. 2.)'

kornhalmen på "stutt" (kort/au påten ij kunde skäras
 med hantskära utan måste ^{plöjas} ~~skära~~ upp med roten, och
 ärtorna, som annars broos med lie, måste rivras
 upp för hand. Den råd man fick ur de små sken
 (kornet var "smiäct") var brädmograd och på
 torran platsen & visnade kornet i fistel utan att
 ge någon kärna. Som höstskörden blev sådana är
 minimala i torran betagna slättängar, på au en
 pådant är en nästan vären än en klena med god,
 ty under kalla är blev åtminstone höstskörden i de
 första fall rikslig.

Sådana är då skörden en god kallats göras
 och då den blev önn medelomittan storqvär. När
 kornet gav en spann ur skylen (en skyl: 10 kär-
 var [bann]) hade man storqvär. Lärskild beträk-
 ning för sådana är då man slapp äta barkbröd eller
 annat nödbrod känner jing ij tie. Men kunde

Landsm. Upps. 2456
 P.V. Enström. 1930. MARIEBY

JTL.

Frgl. 19

19. 3.

man tala om göras föll det av sig självt att det ämt behövde ij bevisen anlitas.

Har i socknen funnos ett sockenmagasin, vilket för resten i fullgod stånd om det ä min gård och är i dag ar mig användes som påskmagasin. Det är i två våningar, timrat och rätt snyggt. Har upplats på som lagrades och under klenaren lånades ut åt socknens jordbrukare, för nämligen till utsäde. Efter utlånen god stånd återbetalades det länna i fullgod värn med ränta som ett vanligt panningelän. Det funnos också "stämde län" - och påsklän som aldrig betalades utan frings avskrivna. En fristående valdes av sockenstämman, som hade att "sti för" och utvisa är ifrån är.

I socknens protokollbok har jag hittat följande från de sistn ären sockenmagasinet användes som påsk:

Å kommunalstämman d. 13 april 1864 beslut, att då bonden Fredrik Jonsson byggt sin bostad på nära ma-

Landsm. Upps. 2456

P.V. Enström. 1930. MARIEBY

JTL.

Fagl. 19

19. 4.

gasinet all till sig kunde där berättas länge, och då flyttningen ansågs berättbar, beslöts ingår till Konungens Högste Befallningshavande med ansökan om, att magasinrörelsen måtte få upphöra och medlen för den fristående spannmålen användas på annat ändamålsfullt sätt. — Och i protokollet 1 maj 1865 heter det bl. a. — — Grundan den innehäggande spannmålen är för gammal så att den nästan utbytas på beslöts enhälligt att belågarna skulle uttaga lika mycket på var lott av innehäggande born, men magasin för sig till behålls berent i saken blev känt. — — I born. stämman 15 okt. 1866 beslöts, att magasinrörelsen skulle helt upphöra och varje lottägare återtaga sitt konatens utan vidare förändring. Magasinsförståndaren skulle indriva minst halva fronden innan änts slut och sedan utlämna de influtna tre lottägarna samt återstoden under 1867, så att slututdrisning kunde lämnas 1 maj 1868, efter

Landsm. Upps. 2456
P.V. Enström. 1930. MARIEBY

JTL.

Frgl. 19

19. 5.

vilken tid förståndaren ej hade någon lön till förätkarna.

Men den 12 dec. 1867 (1867 blev till ströklennår):
Förkom till överläggning huruvida den utstående
delen av magasinens frakter skulle enl. sistb. år fattas
bedräf indrivnas under detta år, på beslut, att, då det
icke kan finnas magasinsgiltigt born inom socknen,
så skulle det få anses med indrivningen till nästa
år, var för förståndaren skulle erhålla halva lönen
eller 12 fot och 6 konnor (born).

31 jan. 1869: — — På begäran av Marieby
Distriktsmagasins förståndare hade socknemännen blivit
kallade för att höra huruvida den utstående magasin-
frakten oriltberligen skulle indrivnas enl. föreg. born. beslut
eller om det skulle lämnas anstånd till nästa år, var-
efter socknemännen ansågo, att de en stor del redan
räknade både betalningstingingar och börgen, det icke
skulle bli något bättre om anstånd lämnades till

19. 6.

nåsta är, på beslut att inbörning och redovisning
skulle ske i enlighet med följande beslut. — Något
är följande för sålde magasin i auktion, avse och flyttade
till nämrande plats. —

Brist på spannmål: kornlösa. "De å kornlösa
härnär oss; vi å kornlösa".

Benämningar på nödbråd av end slag som helst
samt sammansattande benämning för alla slags ut-
duggnings- och ersättningsmedel vid brödbakning och
vid annan tillagning av människors föda ej kända,
Men dålig föda (isynnerhet till kreaturen) kallades
avfänge. Det torde vara ungefär motsatsen till
gusslane. — Inntill särskilt namn känt på bröd,
bakat av såd utan tillägg av nödbrotsämnen.

Ut duggningsmedel o. ersättning för mjöl: ärtvis, halm,
agur, island moss, bark (torkade o. för malda till mjöl)
De flesta av dessa användes nog endast under

19 7.

missväxtar. De mera fruktiga släkten bruk äro
under gott är blanda i litet agnar i brödsättn när
de olika sorterna avdelade afur handkastningen.

Brist på fotar: förbrist, förlovare (jämför brist
på spannmål vranj).

Holländskbenämning på vid fotar ej känd.

När kreaturen voro utmaga och kraftlösa sådes
de vara utmaga, ~~utsväste~~ ^{utsväste}. Man sade om dem (utsväste?)
"Dom sira ut som när barkhåse" (barkhåsej).
Annan all uttrycka kreatursfoder: lör, lav

(göta) rönbark, höstgöda (ät avin)

II. Till förtämen för människor använde man
lubbark och för kreaturen <sup>an-
vände</sup> rönbark. Den ansigs
mycket hälsosam och lör tjäro vid holl trötta egar.
Som utforting.

Till garvning löpte man granbark.

Barken togs vid passningsstämman om vären.

19 8.

Laven kallades sava. Träns löpa: ~~trå~~ trå²
 löp. Uttryck för att barken släpper: trå släpp ~~bass~~
 bassa. Metoder att skilja barken från stammen be-
 nämnes: te löp bass'n, löp nära.

Yttre barken av trä kallas ravel och innerbarken
 innerbass'n, eller inneren.

III. Ordet "fura" användes här aldrig; man säger "taka"
 så fort fråga är om något hörande till detta trädslag.

~~En man hade eller kreatur säger man än i
 dag: han (d. h.) ser ut som en barkskäse.~~

Barken bröts helst av träd som växte i tät bestånd
 så att stammen länge upp var slät och kvistfri.

Barktäkten skette på vår eller för sommar, då träden
 löpte. Bristen i brödsid var då också svårast efter
 skörden till den nya ~~skörden~~ skörden kommit mogna.

Många av barkmjöl var naturligt vis beröende av
 trädets kvalitet och lämplighet för barktäkt. Liksom också

19 ~~8~~ 9.

antalet träd som behöfde fallas för ett hushåll be-
stämdes av hushållets ströck.

Barkslåketen gick på två: med kniv ristade man en
skära långt efter stammen, därpå en liknande runt,
stammen längs med roten, ^{och måste skära ungefär} ~~en~~ ~~stammen~~
en åkr långt upp. Detta stycke lossades försiktigt från
trädet. Två eller tre dylika stycken, eller så högt upp man
stämde med på marken kunde nå lätts, varpå trädet
fälls och man fortballe uppåt så långt det gick för
berst.

De fällde träden användes stundom till byggnadsvirke,
men mest till ved. De lägs kvar i skogen tills de blev
vinterfria. Det förekom också att man ej fällde träden
utan lät dem stå på rot och torka.

Jag har aldrig hört att man endast lät på av barken
på Adridan.

Man skilde naturligt stambark och innerbark -

19. 9. 10.

den s. k. inven — från nordanvänt. Detta skatte med
kniv; ungefär så samma sätt som man får skinnat
av en björ, sprättas inven från "ravlen". Jag har
ej hört att man gjorde detta eförut, icke heller att
man skilde på den mellan barken på ett träd.

Hur man bar sig åt när man blev tomgenast
vintertid på skapen bark till bröd var jag icke.

Barken upphängdes att torkas på en väntlig
hässja, uppställd i lömylig plats; när turen, där den
fick hänga tills den blev torr; huru länge berotte väl
närmast på vårliken. Vid denna åstid, då sken
att uppe om det dygnet varit både de tunnabark.
styckena ha torkat på fjortem dagar ifall det ej blev
regn.

Sedan barken blivit väl torr, fektades den hem,
i skåp eller källan om framkomlig väg fanns, an-
mans bars den väl som "svagaböl" (Chapman-

19 11.

Om till en bröda, som bär sin rygga o. aklar) eller
 också i mes eller på "hårlem" (tri ^{lån} ^{stänger}
 som lades åt skalls, varpå brödan, kv eller bark eller
 vad det nu var, lades på; den bär av tri). De per-
 soner jag tilltrod - alla om 80 år - kunna ej ut-
 iura sig annat än att de var nu som barksöy-
 kerna, tidiga sönderbrutna i lämpliga ställen, lades
 i vatten för att draga ut den bröda smaken. Därefter
 lades styckerna på bastulavorn och trösktes genom
 starkt eldnings som vanligt såd till den "krossen-
 tår."

Att tålbark användes till kreatursföda har jag
 aldrig hört. Inke heller att iske-rastad bark be-
 röttes till människor föda

IV. Sedan barken båtstruktiskt fraktades om till
 brygan eller annan lämplig plats, där den stampades
 till sönder - enligt de uppgifter jag fått om att tri-

Landsm. Upps. 2456

P.V. Enström. 1930. MARIEBY

JTL.

Fgl. 19

19. 12

klubbta & och sållades, tills den fått hornstrolak.

"Mjöl" nämndes endast den bark som frimallts. Fin fridlad bark i mjölk som matväte (barkpulv) okänt. Det gamla frimallning erhållna mjölet kallas barkmjöl. Endligt de underkastades sig fått använt man det som det var efter även beskrivna värläggning av barkstypkorna. Uttryck för den bark somakens: gerkosmatjen.

Frimallningen skedd på gårdens eller byns skvallboarn (vanligen en s. k. kallboarn, där lofarstenen var fäst på samma sätt som det "primitiva" "res-hyulet" som hade bara fyra skvollar).

Från min barndom minns jag en dansa som rabblades upp för att illustrera de gamla skvallboarnens arbets sätt under viken är. Under gata är påte boarnen trängt och trängt: r-r-rä-gen, ko-o-orne å är-r-tru, men under klenären ~~stade~~ ^{gud}

Landsm. Upps. 2456

P.V. Enström. 1930. MARIEBY

JTL.

Frgl. 19

19 ~~12~~ 13.

hisklig fart: barre bass'n, barre bass'n, barre bass'n!

Än man tillsammans med barken matte haddade råg- eller kornak av ärsbröden har jag ej hört.

Brugn av bark har jag ej heller hört omtalas; tror knappast än de använts här, åtminstone ej i manne-minne.

V. Bärbröd² utbakades som vanligt tunnbröd. Bröd av enbart bark har ej förekommit. Det gjök. öfvers i vanlig bakaugn. Barkmjöl utblandades med rågmjöl för än källan bark ar; detta tillsattes som "älsat" (~~inte~~ utvrid i blötda form). Jäst tillsattes ej. Det bakades i tunna kakor, aldrig som bullar. Kafflor eller rån av barkmjöl okända här.

Barkbröd² förekommer som annat bröd "däri hebarjan" eller "bun" i ruor.

Barkbröd² som förämnare ansåg som en nötfallsnödvig: "de va blent te bi på". Och

19. ~~13~~ 14.

stora kvantiteter smöta man bätte i sig för att ur-
hålla nödig mängd av näring; detta märks än i
dag på de gamla friska aptit. Det hände, att kar-
lme - kvinnfolk för väl ej nämnes i detta sam-
manhang - mellan de i kvantitativt hänseende
väl tvötagna smättare gick och ropade, eller
förde annat oljud (dom feja), men vad gjorde det?

"Du å int kongen än, du," sade brottm till
dagomannen, vilken i slutet av "apt'n" gick i
sin skär och basunade.

- Hå, svorste dagomannen; "veje du int atäpnar
lås å tom, står ledarn opp!"

VI. Kålbröd framställdes också genom utgård an-
vändning av säddagens viktodar. "Tiningbrö²"
fick man genom att f turka och frimale den
risolade men ej bastade "drossen" eller säden den
blev sedan ^{helt mörk} ~~helt mörk~~ ^{från} ~~från~~ ^{skilt} och säden tinsats.

19 17. 15.

Slutbröd minns ingen, men bröd av ärtoris har min egen far ätit av. Han berättade, att han en gång var i färdväg sammantrafade med en annan fiskman som hade ärtorisbröd i sin matspann. Far hade barkbröd i sin. De komms överens att byta, kaka mot kaka, och blitenbuten var ömsesidig.

"Ärtorisbröd smaka int på ostokant," sade far;
"man kan väta på faste lej din".

Bröd av kål, röror eller rötter intas minne om; men potatis har naturkyttens tillsatts i kokad och mosad form sedan den blev allmänt i bruk här.

Av korn och mossor har man använt isländ- och renlar; så äro granlar har jag bröd ontalas blandat i mjölkbröd. Det var visst Bjälva linsöstygnen i Östergötland som rekommenderade pistmänta ostkyttens, enligt vad farfar i birstiken berättade, men faste blev rjånas av det och det kom fast ut bruk.

19 ~~18~~. 16.

Om ledning, utvärdering av dylika tillfällen äro som
om deras tillredning och anordning; öfver har jag
af kyrkans för många under tillfällen. Det synes vara beaktat
som främst kommit ifråga.

Till minne för fädrens heter kan jag försäkra, att ingen
omman finnes av, att de blandat på onaturliga och
osmakliga "föreläsningar" som häst gärd och sägspän
i sin bröddags eller sitt gästmyse.

De de i VII omfattade "andra nödiga anord-
ningar än bröd" känner jag icke till någon, fast jag
frågat flera personer. De ha försäkrat, att brödmästern
ij anordna till annat än bröd. Troligt är ju dock
att i äldre tider, som om riket i glömska, en del, eller
kan ha de flesta anordningar som omfattas av
vårta.

VIII. Rön- och framför allt asplank, som anord-
as som kreatursfoder, gars, har man sagt mig, i

19 16/7.

"naturligt" skick åt kreaturen; gälar- och inners bark
skilts i åt; mest torrt den ha kokats och "lagas"
använts på örten. Aspen d. rönnen högs under
vintern och bröds hem på stakarbrägen, varför
barken skavdes av hennas å nedbarken. I Kristian
gavs som den var all gnags av. x

IX. Man brukade ge gälarne mygell och lät dem
äta vad de ville av riset och barken. Deras barks
får i stora mängder och användes som strö i
"håri maskrämmen å oppi tjettom"; lavigt
bitant gavs åt gälar, kunde också kor, all gnags
av; vad som lämnades hannad i mäkrummet.
Ine användes som medicin i triska.

På höstarna brukade man samla riset för

x Rönnelagen används ge benstypen. Spättas mt och
vattens mt.

19. ~~18~~ 18.

"gammallövare" tre fotar. Man väfsade ihop
 det i någon s. k. "lörd", d. v. s. en naturlig ång
 (hårdvull) belågen under gästom med lövträd här
 och var i glesa bestånd; när ej lövträd hopsamlats
 tre fotar på bröstarna, skatte detta om viren, då
 det uppländes; detta kallades "te å ~~te~~ bo".
~~Det fruktades som~~ ^{slipfästningen} ~~te å bo~~ och lämpligt värde på så
 det var tvärt, varför det fruktades hem och fri-
 varades på lämpligt ställe. Det användes utskän-
 tande i söpa.

Om användning av lina (Crass. linje) till
 kreatursfoder har jag lyckats få underrettelser.
 Helt givet att vinn har frukommit t. o. m.
 i nyare tid. Men att boe är det nog sämre.

Min syster man, stråttaren Bengt Persson
 (f. 1841) berättade stråttaren om en sockenbo,
 O.-Jansson, som blev utskattad och utslad

Landsm. Upps. 2456

P. V. Enström. 1930. MARIEBY

JTL.

Fgl. 19

19 ~~18~~/19,

emutan han hark sin faderstöt inrittal på
 följande sätt: hästen åt upp höret och länade
 av fallit bakom sig, i form av hästbyggen;
 bruna samlade karingen upp och gav korna
 i sönan. Vad som blev kvar i "säkerbyttorn"
 skrapades ihop och gavs åt hästen, som fick
 lov att äta upp allsammans. Vad som gick bråk.
 ut blev hästen try karingens ängs ruta på och
 på söpade och på så vis var det ett slags
 perpetuum mobile.

Sängskolmen tros ha varit en läckerhet för
 kreaturen i jämförelse med andra nöd föder.

14.1. - 30 P. V. Enström